

La “carrera moral” de les mares que sobreviuen a l’abús sexual dels seus fills

The “moral career” of mothers who survive the sexual abuse of their children

Christoffer Reyes Legaza¹

ORCID: 0000-0002-2939-1231

Constanza Cantera Rey²

ORCID: 0000-0003-0131-5277

Recepció: 06/11/19. Revisió: 12/12/19. Acceptació: 16/12/19

Per citar: Reyes Legaza, C., y Cantera Rey, C. (2019). La “carrera moral” de les mares que sobreviuen a l’abús sexual dels seus fills. *Revista de Treball Social*, 217, 51-66. DOI: 10.32061/RTS2019.217.03

Resum

L'article fa una revisió teòrica del lloc que ocupen les mares co-víctimes de l'abús sexual dels seus fills. Intenta desmuntar idees arrelades com l'instint matern y les reaccions socials que s'esperen del gènere femení. Posteriorment, es caracteritzen les particularitats d'aquelles mares implicades en la credibilitat i el suport als seus fills, a més dels obstacles que comporta el fet de posar-se al costat de les víctimes. Així mateix, s'ofereixen pistes sobre la feina terapèutica que cal dur a terme individualment i en grup. Finalment, s'analitza des de diverses perspectives el concepte del perdó i la seva pertinença en el procés reparador.

Paraules clau: Carrera moral, abús sexual, mares supervivents, victimització secundària, treball terapèutic.

1 Treballador social. Diplomant en Parentalitat, Aferrament i Desenvolupament. Diplomant en Diagnòstic i estratègies d'intervenció en abús sexual infantil. christoffereyes@hotmail.com

2 Psicòloga. Diplomada en Psicoteràpia Sistèmica Narrativa Infanto-Juvenil. Diplomada en Diagnòstic i estratègies d'intervenció en abús sexual infantil. ccanterar@outlook.es

Abstract

This article offers a theoretical examination of the position held by mothers who are joint victims when it comes to the sexual abuse of their children. It seeks to dismantle deep-rooted ideas such as maternal instinct and the social reactions expected from the female gender. Subsequently, the article describes the specific characteristics of mothers involved in the credibility and support of their children, as well as the hurdles entailed by placing themselves on the victims' shoes. Moreover, the article offers a number of clues concerning the therapeutic work to be carried out individually and on a group basis. Lastly, this paper analyses the concept of forgiveness and its appropriateness within the process of repair from different perspectives.

Keywords: Moral career, sexual abuse, surviving mothers, secondary victimisation, therapeutic work

1. Introducció

A partir de la segona meitat del segle XX, el programa de recerca teòricoclinic en abús sexual ha generat una nodrida literatura especialitzada, mirant de comprendre aquest fenomen en la infància i l'abordatge intervingut que s'ha de dur a terme. Aquest auge s'ha manifestat després d'un procés de visibilització sociocultural del fenomen i la preocupació per les implicacions psicosocials i jurídiques que comporta en la trajectòria vital dels subjectes que l'experimenten. No obstant això, al llarg de la història el lloc que ocupen els adults no ofensors ha estat motiu de controvèrsies i, amb excepcions significatives (Hooper, 1994; Barudy, 1998; Muller i López, 2013), un objecte d'estudi al qual pocs autors han fet referència.

L'escenari és encara més complex quan s'analitza el rol matern –entès com a punt de suport i víctimes indirectes de nens supervivents a l'abús sexual–, ja que “és habitual referir-se als que es troben en aquesta situació només com a «mares» (i de vegades, reduint-les encara més, a respostes maternals)” (Hooper, 1994, p. 11-12).

Generalment, se sol sentir parlar, tant en l'imaginari col·lectiu com en cercles professionals i fins i tot acadèmics, de l'existència d'un suposat “instint matern” que és posat en dubte; un constructe social i històric, de fet, que travessa culturalment pràctiques i discursos i que en aquest article el descartem, perquè subsumeix la tasca de les dones a un pla d'acatament enfront del gènere masculí i al mandat d'amor incondicional en la cria dels fills, com si les dues condicions fossin inherents al deure moral femení i a la seva naturalesa biològica, respectivament. “Com que la procreació és natural, ens imaginem que al fenomen biològic i fisiològic de l'embaràs hi ha de correspondre una actitud maternal determinada [...] com si es tractés d'una activitat performativa, automàtica i necessària que només espera l'oportunitat d'exercir-se” (Badinter, 1981, p. 12), una creença de la qual prendrem distància per la falta de suport teòric i per les possibles implicacions negatives en la subjectivitat de les mares.

Al llarg de l'article, més que entrar en discussions que fan referència a les raons de les mares que actuen, o no, protegint els seus fills, dels motius pels quals algunes se'ls creuen i donen mostres de suport i unes altres no (això desborda les pretensions d'aquest treball), posem el focus de l'anàlisi en les mares que s'impliquen activament en la interrupció dels abusos que pateixen els seus fills i la seva posterior reparació.

Per poder dimensionar d'una manera comprensible el fenomen traumàtic que pot significar en una mare supervivent l'abús sexual que ha patit un fill i el llarg procés reparador o judicial posterior –que confronta les dones amb el que la societat n'espera en tant que carreguen un rol estereotipat, així com amb la internalització del mal derivat de l'abús d'un fill–, ens sembla que és pertinent rescatar el concepte de carrera moral de Barudy (1998), una categoria analítica que fem aparèixer al títol d'aquesta revisió i que farem servir per posar de manifest el procés existencial que les mares, igual que les criatures, poden arribar a viure i els components

centrals de la qual són el caràcter traumàtic de l'experiència i els mecanismes d'adaptació a les situacions que estan obligades a desenvolupar, tot i no ser les víctimes directes dels abusos.

Arribats a aquest punt, sorgeixen llavors els següents interrogants que ens serviran de guia a l'hora de determinar les respostes temptatives: quines característiques presenten les mares que es creuen els seus fills i es disposen a posar-los a recer?, quines són les principals dificultats amb què es troben a partir del descobriment?, i de quina manera s'ha d'intervenir amb les mares en l'àmbit terapèutic?

Si bé és cert que no es tracta d'elaborar perfils o establir certeses tancades, el que pretenem és respondre succintament el que hem exposat mitjançant la revisió de la principal bibliografia d'aquest àmbit. Cal destacar que l'abordatge d'aquesta temàtica descansa i es fonamenta en la necessitat de posar en relleu el paper de les mares com a puntals en el procés reparador, sobretot en una societat que tendeix a culpabilitzar-les o fer-les responsables encara que es descarti el coneixement dels fets o la complicitat amb els abusadors.

2. Metodologia

La revisió bibliogràfica que hem dut a terme per escriure aquest article assumeix com a objectiu principal les descripcions teòriques elaborades sobre el lloc que ocupen les mares quan els seus fills són víctimes d'abús sexual. Per a això vam fer recerca de literatura especialitzada en el tema en revistes de difusió científica i en llibres en espanyol especialitzats aquest àmbit. Amb la base de dades seleccionada (5 articles i 15 llibres), vam basar l'estratègia de recerca en l'elecció de conceptes clau (5) que ens permetessin donar resposta al tema. Aquests conceptes van ser els següents:

1. Abús sexual i enfocament de gènere.
2. Mares enfront de l'abús dels seus fills.
3. Victimització secundària en mares.
4. Intervenció amb mares supervivents de l'abús dels seus fills.
5. Característiques de les mares co-víctimes.

Aquesta tasca ens va tenir ocupats uns dos mesos i vam fonamentar el criteri de selecció en els títols de les fonts indagades, el reconeixement acadèmic dels autors i l'impacte en la temàtica estudiada.

3. Resultats

Després de fer l'anàlisi de les aportacions dels autors consultats, vam agrupar els principals aspectes a destacar en relació amb les preguntes plantejades en aquest treball sota els epígrafs següents.

3.1. Creure en la veracitat del relat

Creure és un acte de convenciment personal i, per tant, per a les mares no ofensores esdevé una declaració de la posició que volen ocupar enfront d'un fet que remou la vida quotidiana d'una família en els plans objectius i subjectius, i que s'emmarca en "una franja de decisions raonables possibles" en la criança, i el descobriment de l'abús sexual infantil no és una excepció (Freeman, 1983).

En aquest sentit, resulta com a mínim arriscat emetre judicis succints de la conducta materna sense conèixer-ne abans les característiques, la fenomenologia de l'abús i les reaccions davant la vulneració que ha patit la criatura. Baita i Moreno (2015, p. 98) adverteixen que no hi ha un únic tipus de resposta materna enfront de l'abús, especialment enfront de l'abús que té lloc dins de la pròpia família, i que d'una actitud exclusiva de culpabilització se'n podria derivar un risc d'esbiaixament de la intervenció posterior. Aquesta temptació habitual en qui avalua, intervé o s'encarrega de jutjar la situació, correspon a una primera hipòtesi d'aproximació reduccionista i poc rigorosa de la dinàmica abusiva, i pot semblar que encobreix prejudicis ideològics –en termes de l'herència patriarcal que es carrega socialment– per sobre d'una visió complexa i multifactorial.

Alguns dels treballs que hem revisat (Intebi, 2013; Malacrea, 2000; Barudy, 1998) suggereixen una magnitud variable de suport matern després del descobriment de l'abús. Malacrea, per exemple, cita estudis d'Everson i altres (1989) que sostenen que només el 40% de les mares fa costat a les víctimes, mentre que Intebi constata que més de la meitat de les dones dona suport als seus fills. Si s'observen les xifres exposades, una primera reacció social superficial convidaria a qüestionar el baix percentatge de mares que es creuen els seus fills, una reacció que habitualment va acompanyada de retrets cap a les dones per la seva "responsabilitat" en l'abús sexual; en canvi, hauríem d'"aturar-nos a pensar que els fets van ser comesos per un adult [...] que va tenir l'oportunitat de decidir els seus actes" (Intebi, 2013 p. 270). En efecte, aquesta inversió insidiosa de responsabilitats (que s'observa principalment en els defensors penals dels imputats) només serveix per intentar que les mares quedin en una posició incòmoda davant la societat i la judicatura, mirant de reduir les seves accions responsives mitjançant la retractació o la idea de no prosperar en matèria investigadora i, principalment, desviar el focus d'atenció que concerneix de manera exclusiva els autors d'actes abusius.

Ara bé, la realitat és molt més complexa que el que acabem de dir i qualsevol anàlisi seriosa de les reaccions maternes s'ha de llegir, necessàriament, en clau de la ideologia patriarcal dominant de socialització (Barudy, 1998; Hooper, 1994; Intebi, 2013). Sovint s'ha constatat un sentiment de rebuig i d'incredulitat de l'entorn familiar cap als qui es creuen les revelacions dels seus fills, sobretot quan el perpetrador manté un ajustament social adequat. Barudy parlarà –en els casos d'abusos sexuals intrafamiliars– de la sospita inicial cap a la víctima i l'acusació que es fa de la mare suposant-la còmplice del marit o retraient-li la seva passivitat. Per a les

mares, aquesta situació no és innòcua, atès que el mandat social dicta sentiments de culpa i de desprotecció, que es poden suportar "quan se'ls explica el procés de «seducció» que duu a terme l'abusador [i] comencen a veure que l'abusador va atraure els seus fills i els va preparar per a l'abús [...]” (Bannister, 2012, p. 157). En l'exercici d'intervenció/reparador, s'ha pogut constatar que en aquelles mares la línia demarcatorià de les quals és difusa o inexistent pel que fa al convenciment acèrrim de l'exercici matern com una obligació instintiva provinent de la naturalesa inherent al gènere, la culpa s'exacerba en relació amb aquelles que presenten un raciocini crític o qüestionen almenys aquella il·lusió de l'“haver de ser” maternal.

3.2. Condicionants de les mares que es creuen i donen suport als seus fills

És innegable la transcendència de la resposta materna quan es fa de manera encertada i oportuna davant de la revelació d'un fill que ha patit abusos o en descobrir alguna mena de vulneració sexual infantil. De fet, el paper de la mare com a agent actiu és fonamental tant en el curs d'acció terapèutica que es desenvolupa amb els diferents actors com en el pronòstic de recuperació de la criatura i el seu grup de referència pròxim.

La pràctica clínica va permetre a Barudy (1998) conceptualitzar aquestes dones responsives com a *mares tipus A*; dit d'una altra manera, adultes que en el moment de la denúncia no podien ni tan sols imaginar la possibilitat que el seu cònjuge pogués fer alguna cosa semblant amb els seus fills³ (Barudy, 1998, p. 230), menys encara d'una manera tan subtil i encoberta, prou per violentar d'una manera neta i invisible.

Per a aquestes mares, diu l'autor, topa amb la prova categòrica de l'incest suposa, generalment, un veritable cataclisme, el trencament de la confiança en el perpetrador i l'assumpció de la culpa del que ha passat. Al costat d'aquestes emocions doloroses, el suport al supervivent pot ser en alguns moments ambigu, encara que no menys important. Aquestes figures es destaquen com a peces clau de la intervenció social, que asseguren “la protecció de la víctima perquè pugui continuar vivint a casa seva i per exigir i controlar l'allunyament efectiu de l'abusador del domicili conjugal” (Barudy, 1998, p. 231).

Forward (1990, p. 191), per part seva, planteja que, “en les famílies incestuoses, hi ha tres tipus de mares: les que autènticament no ho saben, les que potser ho saben, i les que efectivament ho saben”. En la nostra anàlisi, les mares que estudiem formen part, majoritàriament, de la primera tipologia; l'autora es mostra contrària a les veus que sostenen la incompatibilitat de viure en una família incestuosa i ignorar els abusos.

En aquesta línia de pensament, no es poden perdre de vista els costos personals que subjauen en la conducta materna protectora, ja que ningú resulta immune als danys directes i col·laterals de l'abús. En les mares que actuen creient-se els seus fills s'han pogut observar ressonàn-

3 Cal advertir que en l'anàlisi que ha dut a terme l'autor pren com a referència abusos sexuals de tipus incestuosos.

cies en tres àmbits: la victimització secundària, les vivències respecte al nen o nena i les vivències respecte al rol matern (Sinclair i Martínez, 2006). En aquest sentit, les constatacions exposades s'encavalquen amb el que Malacrea (2000, p. 26) estableix com "una angoixa mortal i l'esquinçament de trobar-se entre els braços un nen deformat per l'experiència traumàtica". Des de la perspectiva del clínic que ajuda als supervivents i les seves mares, el fet de considerar aquestes reaccions emocionals podria permetre accions que disminuïssin la pressió que senten les mares per mostrar-se sempre impàvides i segures i sense por d'equivocar-se davant dels professionals.

S'ha parlat de culpa i responsabilitat com a eixos característics en l'experiència de les mares no ofensores. Sense oblidar-nos d'això, Hooper (1994), en els seus estudis, configura la pèrdua com un factor addicional que s'entronca en la vivència materna i que cal tenir en compte amb l'objectiu de fer complex el fenomen d'estudi. L'autora distingeix el sentiment de pèrdua en les mares supervivents descrivint quatre posicionaments diferents:

- Les pèrdues en què hi ha implicació afectiva amb l'abusador solen ser més extenses quan els abusadors són la seva parella.
- La pèrdua de vincles s'experimenta com una pèrdua del jo.
- L'expectativa d'haver d'impedir el mal a un fill implica, habitualment, que les dones se sentin compromeses amb l'aparició de l'abús.
- La posició que ocupen difereix de la d'altres víctimes secundàries a causa de les altes expectatives socials del suport que han de prestar cap als fills victimitzats i l'elecció entre la criatura i l'abusador.

A tot això que hem dit, cal afegir que les pèrdues provoquen una modificació substantiva del mapa relacional en aquells que experimenten els abusos i en les seves unitats familiars, trencant la confiança dipositada en l'abusador i fent entrar en conflicte, al seu torn, les relacions amb els familiars d'aquest, alhora que també es trenca la idea d'un món just. Provoquen, a més, una inseguretat del control vital i fan que el passat es percebi com a qüestionable i el futur sigui percebut com a impredecible.

Sense la intenció de ser exhaustius i sabent que es tracta d'una revisió acotada, a continuació presentem algunes particularitats sobre les actituds maternes que permeten predir els seus comportaments (Intebi, 2012; Hooper, 1994):

- Hi ha menys probabilitat que la dona doni suport al seu fill si la persona de la qual se sospita que agredeix sexualment és la seva parella actual o si és el pare de la criatura.
- És més probable que respongui amb una actitud protectora si hi ha un vincle de tendresa preexistent de la dona amb el seu fill.
- Hi ha més probabilitat que les dones que hagin tingut vincles hostils amb els seus fills o s'hagin sentit atabalades per les responsabilitats inherents a la criança, reaccionin amb ira i no els donin suport davant d'una revelació així.

– Les dones donen més suport als seus fills quan treballen que quan no ho fan, i és més probable que les mares allunyin els nens de la casa quan no tenen una feina retribuïda que quan si que la tenen.

D'acord amb tot el que hem exposat fins ara, cal subratllar la necessitat de conèixer per intervenir, d'integrar l'experiència de l'adult no ofensor en concomitància amb la seva història i de reflexionar que en la declaració de credibilitat es conjuguen factors culturals, de gènere, econòmics i vinculants que configuren el seu lloc de suport, que exigeix un règim de mirada no opressiva que interpel·li els qüestionaments apriorístics esmentats.

3.3. Conseqüències per a les mares

Com ja hem anat esbossant, per a la mare que es creu el seu fill o filla resulta impossible assumir aquesta postura sense que en quedin empremtes o cops emocionals i relacionals. És més, "es constata [...] un trauma agut que no té una entitat inferior al que han patit les víctimes" (Malacrea, 2000, p. 60).

El trànsit entre desconèixer els fets i fer-se càrrec de la revelació és eminentment conflictiu, i durant aquest procés recauen sobre les dones vivències similars a les que es constaten en les víctimes. L'adult haurà de confrontar-se a una realitat que convida a la culpa com a experiència particularment greu que, possiblement, l'acompanyarà un temps prolongat. "[...] Paradoxalment, com més gran sigui la culpa que sent una mare, més temps li caldrà per prendre consciència o reaccionar de manera òptima davant de l'abús del seu fill o filla" (Muller i López, 2013, p. 53). Com a clínics haurem d'estar atents als sentiments que suscita en la seva vida la persona que va perpetrar els abusos, a l'autoqüestionament respecte al vincle de confiança construït en la relació paternofilial i a la sensació de desprotecció davant de l'evidència que va poder passar davant els seus ulls.

Un altre dels avatars amb què hauran de batallar les mares responsables té relació amb la violència de gènere, que engloba una sèrie de reaccions i incideix de manera profunda en l'actitud d'acolliment d'aquestes dones cap als seus fills i amb el context sociofamiliar més ampli. És sabut que en els conflictes amb les figures masculines les dones tenen, generalment, més a perdre-hi. L'habitual dependència cap als homes es tradueix en retraïment, ambivalència i una tendència a evitar confrontar-s'hi, donada la disparitat de forces físiques i simbòliques. En els estudis de Hooper (1994, p. 156-157) les mares:

[...] es van descriure a si mateixes com a desconfiades i les respostes que donaven denotaven sovint incertesa pel que feia a la validesa del seu judici de la situació [d'abús], i respecte a l'acció apropiada per dur a terme, una incertesa que havia estat manipulada i explotada amb freqüència pels abusadors. [...] La por al conflicte deixa les dones no preparades per a una situació en què hi haurà algú que rebrà un mal i en la qual el seu rol és

protegir la víctima. La por de provocar mal no significa, per descomptat, que evitin provocar-lo. Al contrari, la renúncia a afrontar el conflicte pot inhibir-les seriosament de satisfer les necessitats dels fills quan aquests són víctimes d'abusos sexuals per part d'un altre integrant de la família.

D'aquesta manera, assistim a una realitat en què l'adult no ofensor que es creu els seus fills i pot protegir-los no només carrega amb el trauma del que ha succeït, sinó que afronta vicissituds com una manca de suport habitual en la presa de decisions i el desgast a l'hora de tirar endavant un procés judicial moltes vegades amb qui fins fa poc era la parella afectiva o un integrant significatiu del nucli pròxim a la víctima. A tot això, s'hi afegeix un nou problema; el desig que en algun moment sorgeixin antecedents que invalidin les sospites, o, en cas contrari, que les proves siguin tan consistents que deixin les mares sumides en la desesperança. Sigui quin sigui el cas i com resulta evident, les mares que prenen partit pels seus fills començaran, inevitablement, una llarga carrera moral que poques vegades arriba al final, i, encara més difícil, amb els resultats esperats judicialment.

3.4. El gènere com a categoria és una variable que cal considerar

En paral·lel al que hem establert, una lectura de les inequitats de gènere que hem assenyalat cap a les mares es pot observar en les manifestacions d'atribució social de responsabilitat i culpa. En la pràctica clínica sovint se senten les persones valent-se d'arguments diversos que adquireixen condició de mites i que cal mirar que perdin carta de naturalesa. Entre els més habituals, hi ha la "necessitat" sexual masculina com a pulsio que ha de ser satisfeta de la manera que sigui, un mite que deriva o pren forma en una altra de les creences comunes: que els homes no són capaços de controlar la seva sexualitat i les dones tenen el "deure" de contenir-la. Contrari a la creença popular, Intebi (2013) ha corroborat que la privació sexual en els homes no constitueix una precondició prevalent en l'ocurrència d'abusos sexuals, com sí que ho són la sensació de necessitat de control i de poder respecte a les criatures i la lleialtat de l'amor filial que aquests poden oferir.

El plantejament d'aquestes qüestions no és fortuït, ja que les mares, al llarg de la carrera moral que transiten, habitualment han de batallar amb escames despietades de persones de la seva xarxa vincular i institucions que conformen l'aparell jurídic, en una situació que es configura com una veritable escalada de violència de gènere que s'articula en la inequitat de la distribució de poder i en l'assignació social de rols. Per tant, el rol de víctimes secundàries en les mares queda relegat i entre parèntesis –independentment que no hi hagi cap prova de participació materna– només pel fet de ser dones i no haver cuidat "instintivament" com dicta l'exigència cultural.

L'atac és directament proporcional a la quantitat d'energia que posen per defensar les seves cries, com més intel·ligents i aguerrides són, si els planten cara per evitar la victimització i prenen mesures que els exposen a l'agressor, etc., més gran és l'atac, que pot arribar fins i tot a una reversió de la custòdia a favor de l'agressor (Muller i López, 2013, p. 42).

Així doncs, amb tots aquests hàndicaps, cal preguntar-se si a l'hora de pensar l'abordatge terapèutic es considera l'enfocament de gènere com a imperatiu en el recorregut pedregós que transiten les mares en l'abús sexual dels seus fills i en quina mesura l'àmbit familiar, social i professional reproduceix lògiques que accentuen processos dolorosos quan el camí triat va ser creure-se'ls i donar-los suport.

3.5. La intervenció amb mares de supervivents a l'abús sexual infantil

Com ja hem dit, per als professionals que intervenen amb mares no ofensores que es creuen els seus fills i els donen suport activament, no ha de quedar espai per al dubte quant a la seva condició de co-víctimes de l'abús sexual. Partir d'aquesta premissa fonamental contribuirà a dissipar temors i a dirigir la complexa tasca reparadora cap a elles i les criatures.

En primer lloc, serà necessari fer una apreciació diagnòstica que, alhora que contingui emocionalment la mare, permeti destriar l'impacte subjectiu, mirant de comprendre en quina mesura els mecanismes psíquics defensius interfereixen en el seu desenvolupament paternofilial i en les seves interrelacions socials. De la mateixa manera, es buscaran activament suports situacionals que puguin servir a les mares (López i Muller, 2013).

En la mesura que es donin les condicions per a la intervenció terapèutica, el procés haurà de ser progressiu i respectuós amb la capacitat que tinguin les mares per suportar la ressignificació de l'experiència. En etapes inicials convindrà socioeducar i psicoeducar en àmbits com el reconeixement d'emocions associats a la situació, permetre parlar del que ha succeït, conèixer breument què són els abusos i la seva fenomenologia com a pedagogia preventiva, establir límits d'autocura familiar i contribuir a la comprensió i la ressituació de les noves configuracions de funcionament. De la mateixa manera que estableixen autors com Walsh (2004) i Delage (2010), es considera peremptori que des de l'inici del procés fins al final es treballi la resiliència com a fase intermèdia entre el dolor pel que ha succeït i la reescriptura de l'esdeveniment vital advers.

Fiorini (1992) proposa considerar l'abordatge en l'àmbit terapèutic d'aquesta població a través de les intervencions verbals; a saber: interrogar per a adquirir la perspectiva particular de la seva situació; proporcionar informació que insti judicis crítics; confirmar o rectificar idees preconcebudes però en un clima d'empatia; aclarir relats retallant-ne els elements significatius perquè adquireixin preponderància d'anàlisi; recapitular el més essencial de cada sessió per a la persona; assenyalar les relacions existents entre les variables que es van conjugar en l'experiència abusiva; interpretar i fer hipòtesis per generar connexions que reconstrueixin

racionalment respostes davant del que ha succeït, i suggerir prescripcions conductuals alternatives a les que ja s'han fet servir anteriorment, afavorint la creativitat i la implicació de les mares en el procés de canvi.

En fer referència a la mena de mares amb les quals un pot trobar-se en la tasca terapèutica, Muller i López (2013) al·ludeixen inicialment a aquelles mares “amb coneixement de l'abús” i “aquelles que sospiten”, que es caracteritzen per la por que els fa la reacció de l'abusador i una possible resposta d'incredulitat de l'entorn familiar i social. La intervenció amb els dos grups de mares se centra a rectificar la informació que manegen, comprenent i desplegant estratègies per afrontar el procés judicial. Durant aquest primer moment, les mares sovint experimenten reaccions emocionals, principalment pel coneixement que van adquirint sobre l'experiència d'abús sexual que han patit els seus fills, o de retractació de la informació proporcionada durant el procés d'intervenció. Això es podria explicar per l'aparició de mecanismes defensius desplecats com a forma de resposta al trauma. Per aquesta raó, resulta transcendental que el professional permeti contenir la vivència de les mares i empatitzar-hi, propiciant que es redueixi la victimització i afavorint la “reconstrucció del futur”, fent créixer la seva autoestima, revalorant les seves qualitats i la seva capacitat de resiliència com a oportunitat de reorganització de l'experiència.

Posteriorment, els autors que hem esmentat abans constaten un altre tipus de mares amb les quals la tasca de canvi resulta més complexa; aquelles que “no saben ni sospiten”, que són derivades a la intervenció sovint pels canvis conductuals observats per tercers en les criatures. El treball amb aquest grup se centra a elaborar el procés diagnòstic posant una atenció especial en l'anamnesi co-construïda amb l'adulta, recollint informació detallada de la criatura i la seva història familiar (López i Muller, 2013). Durant aquesta etapa és habitual que apareguin mecanismes defensius com la negació, cosa que requereix que es prepari la mare per al moment de donar-li els resultats diagnòstics, ja que la informació que rebin segurament els desorganitzarà la vida. Quan es confirma l'abús o n'hi ha indicadors clars, és aconsellable que sigui la mateixa mare qui faci una denúncia penal. Si la denúncia de l'abusador no prospera –per por, dependència o incredulitat–, és el professional –subjecte a les lleis que els regeixin i al seu propi codi deontològic– qui està obligat a efectuar la denúncia.

Finalment i seguint amb el plantejament teòric proposat pels autors, l'última classificació fa al·lusió a les “mares que saben però que no els importa saber”, portadores, habitualment, de problemes psiquiàtrics severos i d'estructures de personalitat psicopàtica. Per dir-ho breument, el que és característic en aquesta mena de casos és la manca d'empatia i una taxa elevada d'irreversibilitat de les seves conductes (López i Muller, 2013).

Una altra modalitat d'intervenció poc explorada que creiem que cal revisar s'enfoca a les teràpies grupals que es duen a terme amb mares de fills víctimes d'abús sexual. Álvarez, Socorro i Capella (2012) van poder avaluar per mitjà d'una intervenció psicoeducativa grupal per a mares no agressores els canvis psicoterapèutics dels seus fills. En aquest estudi,

comparen dos grups de mares els fills de les quals participen en una intervenció individual en centres especialitzats de reparació: un grup està format per mares que participen de processos grupals i l'altre per mares que no hi participen. Els resultats són encoratjadors, ja que mostren que la participació de les mares en aquesta mena d'intervencions potenciaria, a més, el canvi psicoterapèutic dels fills. Krause et al. (2006; citat a Álvarez et al., 2012, p. 16) exposen que això provocaria el desenvolupament de teories subjectives sobre la vivència relacionada amb l'abús, modificant les estratègies d'interpretació de si mateixos i d'uns altres. De la mateixa manera, la participació de les mares influeix en la percepció respecte als seus fills, visibilitzant recursos i promovent-ne una visió més integrada.

Una de les particularitats de la teràpia de grup amb mares de fills que han patit abús sexual és el sentiment d'aïllament que experimenten i l'escassa xarxa de suport amb què es troben les participants. No obstant això, mentre la persona es va incorporant al procés grupal, l'aïllament disminueix, a mesura que rep encoratjament i suport (Forward, 1990). Soza i Gómez (2012) posen en relleu l'empatia de les participants, que experimenten sentiments relacionats de ràbia i impotència, com a factor característic de les dinàmiques grupals. En veure reflectides les seves pròpies emocions en les altres integrants, duen a terme accions que permeten elaborar la situació traumàtica. És així com l'experiència patida d'abús sexual s'universalitza i disminueix la sensació d'estigmatització.

A mesura que s'avança en el procés terapèutic grupal, les mares recuperen la confiança de poder avançar, reparar i recuperar les seves vides (Grosz, Kempe i Kelly, 2000). Associat a això, els autors exposen que quan les criatures víctimes comencen a donar mostres de millora en la seva simptomatologia i disminueixen les seves dificultats conductuals, les mares recuperen la confiança i milloren simultàniament. Alguns indicadors significatius de millora en els adults no ofensors s'han associat amb la disminució de sentiments d'ansietat, ràbia, tristesa i culpa associada a l'abús sexual. S'ha evidenciat, així mateix, la recuperació de la confiança en les seves habilitats parentals i en el benestar dels fills. Així mateix, desenvolupen una perspectiva realista de com ser útils i protectores, cosa que facilita un grau apropiat i saludable d'independència per als fills. Al seu torn, recuperen la confiança perduda en l'entorn i disminueixen els sentiments d'autoculpabilització (Grosz et al., 2000).

3.6. El perdó en el marc terapèutic

Un dels aspectes que genera més debat teòric i clínic té relació amb el lloc que ocupa el perdó en els casos d'abús sexual, si és o no és pertinent a l'hora de superar el mal de les víctimes –directes i indirectes– i la necessitat dels afectats d'atorgar-lo o no. Si bé és cert que no hi ha una regla general, s'ha pogut constatar que un nombre important de mares supervivents a l'abús dels seus fills parlen de la possibilitat de perdonar els ofensors en etapes avançades de la intervenció, sobretot quan hi ha un fort vincle emocional preexistent o una clara adhesió religiosa que

entén el perdó com a acte de sanació. Però aquest ha de ser l'objectiu que orienti el treball terapèutic? La resposta hauria de ser clarament negativa. Aquesta premissa es fonamenta, entre altres elements, a evitar una nova exposició dels subjectes a una dinàmica de sotmetiment per part de qui és vist com a posseïdor de més poder en la relació d'ajuda, perquè això podria restringir les possibilitats d'elaboració del trauma i les seves diverses manifestacions, entre les quals l'alliberament d'emocions reprimides de greuge, ressentiment i dolor. En paraules de Forward (1990), l'absolució és, en realitat, una forma més de negació que impedeix que moltes persones puguin tirar endavant la seva vida. D'altra banda, exigir el perdó pot portar a creure erròniament que la teràpia arriba al final, cosa que podria precipitar reculades fruit de promeses buides que no sempre seran complertes, i accentuar decepcions que dilueixen la fantasia del canvi.

Barudy (1998), des del seu posicionament eticopolitic, encunya el terme *exoneració* en lloc de *perdó*, i explica que dispensar al culpable per les seves accions no implica que sigui perdonat, i que es tracta d'un dret de les víctimes quan l'abusador és capaç de reconèixer els seus errors acceptant la responsabilitat pel mal ocasionat. Sosté, al mateix temps, que el sentiment d'"exoneració" suposaria una manera modulada de superar l'odi i els sentiments de venjança cap a l'abusador. Exonerar, per tant, comporta prendre distància respecte a l'agressor i la seva agressió, amb la qual cosa aquestes dimensions perden sentit respecte al projecte vital de les víctimes. Aquest camí podria obrir pas a la dissipació del material tòxic que implica sobreviure amb una memòria saturada de conflictes personals i interrelacionals.

4. Conclusions

El tabú de l'incest i la invisibilització cultural consegüent és una de les causes que ha retardat l'estudi de l'abús sexual infantil com a objecte d'interès científic, un fenomen que ha anat revertint-se favorablement en les últimes dècades, la qual cosa ha suscitat esforços importants i ha obert noves línies de treball que comprenguin el dinamisme i la complexitat de la situació.

El rol matern –injustament i inevitable– continua sent objecte de judici crític, tant si la mare fa costat als fills com si no, si lluita per la justícia restaurativa o simplement se subsumeix en l'abatiment que és propi d'un sistema que atorga mínimes garanties per perseverar. Idees enquistades com "instint matern" o "inequitat de gènere" continuen sent variables que soscaven processos judicials i terapèutics necessaris, que que afecten l'abordatge clínic amb les criatures i amb les seves mares com a co-víctimes, difuminades pels sentiments de culpa, responsabilitat, trauma, ira i pèrdua, que les travessen reconfigurant-les i que si no són percebuts professionalment, desdibuixaran el potencial resilient posterior.

S'ha analitzat de quina manera l'acte de creure no és innat, sinó que sorgeix a partir una declaració de posició difícil d'assumir per part

de les mares no ofensores, que es troba lluny de ser la primera (i l'única) reacció i que invariablement definirà en gran manera el curs de l'esdevenir biogràfic. En aquest marc, la interpel·lació remet a evitar exploracions succintes que afectin la intervenció, proposant la realització d'un exercici constant en el pla de la vigilància epistemològica i les pròpies ressonàncies personals, amb la finalitat d'esquivar el que s'ha anomenat "inversió insidiosa de responsabilitats"; és a dir, una desviació conscient i maliciosa en l'atribució apriorística de culpa (social i jurídica) per meres sospites cap a la mare no ofensora, per sobre del rigor investigador cap a qui és assenyalat com el presumpte abusador.

D'altra banda, resulta útil constatar que la probabilitat d'experimentar culpa per part de les mares co-víctimes està mediatitzada pel mandat social de la maternitat com una obligació instintiva, fet que a més és un predictor clínic del temps que caldrà per reaccionar òptimament a l'abús d'un fill i que ha de ser considerat en el procés diagnòstic i en l'execució terapèutica.

Creiem, a tall de conclusió, que els eixos transversals sobre els quals versa el treball amb les mares han d'incloure, almenys, els següents elements: apreciació diagnòstica empàtica, construcció de xarxes que serveixin de suport social i respecte pel *timing* particular de cada subjecte; socioeducació i psicoeducació, en un procés en què és rellevant començar el treball de resiliència ressignificativa i de reelaboració de l'experiència com a adulta supervivent individualment i en grup, amb la implicació activa de la mare en el procés de canvi.

Concloem que el perdó no és, en absolut, prioritari com a objectiu últim en la teràpia. Si s'hi considera, és probable que s'atempti contra l'autodeterminació de les consultants per la mera rigidesa professional, i el que podria ser pensat com una acció benintencionada podria acabar revictimitzant les mares co-víctimes.

En aquest estudi hem intentat descobrir el lloc de les mares com a figures preponderants en el procés immediat a la revelació o el descobriment de l'abús sexual infantil. En aquest context, emergeix una primera conclusió: hi ha una relació amb la transcendència del posicionament professional de qui intervé, perquè el fet que el terapeuta consideri els adults no ofensors com a part de la solució i no del problema marca una diferència en la trajectòria del cas. En aquest sentit, la supervisió de la praxi podria aclarir-nos alguns interrogants, com per exemple: considerem en la nostra tasca una ètica de la cura cap a les mares tal com esperem que elles actuïn amb els seus fills?, valorem i reforcem prou el paper de les adultes que decideixen creure's els seus fills?, i tenim en compte la particularitat de l'experiència traumàtica en la planificació de les intervencions?

Finalment, cal reconèixer l'enorme tasca que implica –en una societat com la nostra– enfrontar-se i sobreviure no sols a l'abús sexual d'un fill, sinó a les diferents pressions i mandats socials, judicials o professionals que, en un gran més o menys gran, interfereixen en un desplaçament millor de la cura a la infància o intenten minvar la mare que es converteix

en un subjecte de suport. En resum, parlem d'una veritable carrera moral que es corre al costat del nen que ha patit abusos.

Referències bibliogràfiques

- Álvarez, P., Socorro, A., i Capella, C. (2012). Influencia de una intervención grupal para madres en el cambio psicoterapéutico de sus hijos/as víctimas de agresiones sexuales. *Revista de Psicología*, 21(2), Recuperat de: <https://www.redalyc.org/articulo.oa?id=264/26424861002>.
- Badinter, E. (1981). *¿Existe el amor maternal?* Barcelona: Paidós-Pomare.
- Baita, S., i Moreno, P. (2015). *Abuso sexual infantil. Cuestiones relevantes para su tratamiento en la justicia*. Montevideo, Uruguai: Fons de les Nacions Unides per a la Infància, UNICEF Uruguai; Fiscalia General de la Nació; Centre d'Estudioss Judicials d'Uruguai.
- Bannister, A. (2012). *Terapias creativas con niños traumatizados*. Buenos Aires: Lumen.
- Barudy, J. (1998). *El dolor invisible de la infancia. Una lectura ecosistémica del maltrato infantil*. Barcelona: Paidós.
- Delage, M. (2010). *Resiliencia Familiar. El nicho familiar y la superación de las heridas*. Barcelona: Gedisa
- Fiorini, H. (1992). *Teorías y técnicas de Psicoterapia*. Buenos Aires: Editorial Nueva Edición.
- Forward, S. (1990). *Padres que odian. La incomprensión familiar: un problema con solución*. Barcelona: Grijalbo.
- Grosz, C. A., Kempe, R. S., i Kelly, M. (2000). Extrafamilial sexual abuse: treatment for child victims and their families. *Child Abuse & Neglect*, 24(1), 9-23. doi:10.1016/s0145-2134(99)00113-1.
- Hooper, C. (1994). *Madres sobrevivientes al abuso sexual de sus niños*. Buenos Aires: Editorial Nueva Visión.
- Intebi, I. (2012). *Estrategias y modalidades de intervención en abuso sexual infantil intrafamiliar*. Santander: Institut Càntabre de Serveis Socials.
- Intebi, I. (2013). *Abuso sexual infantil en las mejores familias*. Buenos aires: Granica.
- Krause, M., Parra, G. de la, Arístegui, R., Dagnino, P., Tomicic, A., Valdés, N., Vilches, O., Echávarri, O., Ben-Dov, P., Reyes, L., Altimir, C., i Ramírez, I. (2006). Indicadores genéricos de cambio en el proceso psicoterapéutico. *Revista Latinoamericana de Psicología*, 38(2), 299-325.

- López, F. (2014). *Los abusos sexuales a menores y otras formas de maltrato sexual*. Madrid: Editorial Síntesis.
- Malacrea, M. (2000). *Trauma y reparación. El tratamiento del abuso sexual en la infancia*. Barcelona: Paidós.
- Muller, M., i López, M. (2013). *Madres de hierro. Las madres en el abuso sexual infantil*. Buenos Aires: Editorial Maipue.
- Sanhueza, L. (Ed.) (2010). *Abuso sexual infanto juvenil. Reflexiones desde la práctica*. Temuco, Xile: Ediciones Universidad Católica de Temuco.
- Sinclair, C., i Martínez, J. (2006). Culpa o Responsabilidad: Terapia con Madres de Niñas y Niños que han Sufrido Abuso Sexual. *Psykhé*, 15(2), 25-35.
- Soza, S., i Gómez, M. (2012). Psicoterapia de grupo de padres: intervención en problemáticas de delitos contra la integridad sexual. *Psicopatología y Salud Mental del Niño y del Adolescente*, 20, 81-89. Recuperat de: <http://www.fundacioorienta.com/wp-content/uploads/2019/02/Elian-Sabrina-20.pdf>
- Walsh, F. (2004). *Resiliencia familiar: estrategias para su fortalecimiento*. Buenos Aires: Amorrortu.